

vetőleges időrendi sorrendbe állíthatók. Így az olvasónak a versek többet mondanak és egymást is kiegészítik.

A horvát műfordítás értékelésében — nyelvi nehézségek miatt — sem tartom magam illetékesnek. Egy kétyelemet azonban nem hallgathatom el: nem hiszem, hogy egy humanista költő klasszikus metrumba zárt érzéseit és gondolatait rímes modern versformával adekvát módon lehessen visszaadni. A formahűség a műfordítás elemi követelménye.

Károli Gáspár válogatott munkái. Összeállította: Vargha Balázs. Bp. 1958. Magvető K. 404 l. (Magyar Könyvtár)

A kitűnő Magyar Könyvtár sorozat Bornemisza, Heltai és Tinódi munkáinak szemelvényes kiadása után újra XVI. sz.-i író Károlyi Gáspár válogatott műveinek kibocsátásával tett érdemes szolgálatot a régi magyar irodalom népszerűsítése ügyének. A kötetet összeállító Vargha Balázs essay-szerű szép utószavában helyesen indokolja, hogy a válogatás mindenekelőtt a vizsolyi bibliát igyekszik „laikus olvasmányként új életre kelteni.” Valóban erre van nagy szükség, hisz a Biblia — nemcsak mint teológiai, de mint művelődéstörténeti kútforrás is — lassan kihulló felnövekvő ifjúságunk műveltséganyagából. Ez a Károlyi-válogatás így kettős feladatot tölthet be: egyrészt „kézikönyve” lehet a biblikus műveltség laikus szempontú megismertetésének, ugyanakkor XVI. sz.-i irodalmunknak hatásában csak Balassi költészetéhez mérhető klasszikus alkotását is közvetíti az olvasóhoz. Károlyi azonban — Németh László költői képével élve — nemcsak „a bibliai óceán első átrepülője” irodalmunkban; *Két könyv*-e eredeti alkotás: Magyar István „romlásoknak okairól” írott nevezetes művét is megelőzve és inspirálva, tematikájával Zrínyiig mutat. (Vö. Horváth J.: *A rej. jegyében*. Bp. 1957°. 312—316.) Éppen ezért hiányoljuk, hogy V. B. — talán technikai nehézségekből eredően — a *Két könyv*-nek több mint egyharmadát nem közli, s kihagyásait csak néhány helyen (12. 15—16. 21.) jelöli meg, pedig olykor Károlyi mondatait is kettészakítja (pl. 19.). Így áll elő az a fonák helyzet, hogy bár V. B. szövege az interpunkcionálás, a rövidítések feloldása, a nyelvi hagyományokhoz való ragaszkodás szempontjából jobb, mint a Vajthó L.-féle *Magyar Irodalmi Ritkaságok* sorozat 5. számaként 1931-ben megjelent kiadása, csonkasága miatt mégsem pótolja. A *Két könyv* nem sokat mond az olvasóközönségnek, s ha már bekerült a váloga-

Janus Pannonius horvát kiadása annak biztató jele, hogy a nagy humanista kultusza, s a vele kapcsolatos tudományos foglalkozás erőteljesen megindult azon a földön is, mely bölcsőjét ringatta, s halalos ágyát is megvetette. Örülünk ennek, mert — úgy véljük — Janus Pannonius a két ország kutatói számára nem vitakérdés, hanem közös munkaterület, ahol mindkét fél számára jut még bőven tennivaló.

Gerézi Rabán

tásba, egész szövegét hozni kellett volna: esetleg néhány bibliai história kárára, hisz V. B. szövegéből nagyrészt épp a biblikus példaanyag hiányzik. Az utószó egyébként néhány sorban Károlyi életútját is érintetné, a *Két könyv*-ről pedig — lévén Károlyi eredeti alkotása — ugyancsak szólnia kellene. Végül egy apró megjegyzés. Két tanulmány is eldöntötte már: *Károlyi* nevét nem *Károli*-nak kell írni (Vö. Réthy P.: Sp.-i Lapok. 1890. 14—17. és Kristóf Gy.: Prot. Szle. 1930. 237—241.) — V. B. kiadásának címlapján mégis *Károli* alak olvasható.

Kovács Sándor

Bethlen Miklós önéletírása. 1—2. köt. Az előszót írta: Tolnai Gábor. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: V. Windisch Éva. Bp. 1955. Szépirodalmi K. 407, 426 l. (Magyar Századok)

Száz éve, hogy Szalay László gondozásában, Bethlen Miklós önéletrajza először nyomtatásban megjelent. Tolnai Gábor 1943-as kiadását leszámítva, az elmúlt száz esztendőben, noha az erdélyi történelem iránt nem csökkent a figyelem, az erdélyi önéletrajzok e kiváló emléke nem talált utat a szélesebb olvasóközönséghez. Most a „Magyar Századok” sorozatában megjelenve és teljes egészükben csak most közölt imádságaival kiegészítve, áttörte a szakemberek szűkebb körét. Az olvasók, Bethlen Miklós szándékai szerint, nemcsak az élvezetes író, a kiváló stilisztát olvashatják, hanem „tanulhatnak belőle”. Hogy valóban így legyen, Tolnai Gábor bevezető tanulmánya segít hozzá, aki elemzi a politikus és emlékiró Bethlen kettősségét. Emlékírataiban kora haladó irányzatainak szellemében bírálja a politikus tevékenységét. Tolnai meghatározza a prózaíró helyét és a kialakuló polgári, irányzatú pszichológiai realizmus képviselőjeként mutatja be. Tolnai bevezetése mellett, V. Windisch Éva közel

kétszáz oldalát kitevő jegyzetei teszik lehetővé az emlékirat megértését. Az eddigi egy, 1755-ben készült másolatra visszamenő kiadásoktól eltérően négy másolattól és Bethlen emlékiratainak egy kis töredékéből rekonstruálta szövegét. Azt bőséges jegyzetekkel kísérte. A lábjegyzetekben az idegen nyelvű szövegek magyar fordítását adja. A fargyi jegyzetekben a kiadás általános tudnivalói után, az emlékiratok fejezetei szerint halad. Mindig összefoglalja a fejezetben foglalt kor történelmi eseményeit, sorról sorra haladva adja a magyarázatokat, a személyes érdekektől, családi viszonyoktól bonyolult összetevőket, azok sokféle ágazó szálait felfejti, megmutatva azok végső okait.

Az egyes történelmi személyek legszükségesebb adatait tartalmazó „Személy névmutató”, az idegen nyelvű kifejezéseket magyarázó „Jegyzet-szótár”, végül Bethlen életét szemléltető képek egészítik ki és teszik teljessé a minden részletében kielégítő és mintaszerű jegyzeteket.

Jenei Ferenc

A magyar jakobinusok. Iratok, levelek, naplók. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Benda Kálmán. Bp. 1957. Bibliotheca K. 319 I. (Aurora, 8.)

Benda Kálmán hatalmas háromkötetes forráskiadványának eredményeként sok tekintetben új kép bontakozik ki a magyar jakobinusok mozgalmáról, amely mind a Fraknóitól képviselt nézetektől, mind az új anyagot csak hézagosan feldolgozó korábbi marxista értékelési kísérletektől lényegesen elüt. A jakobinus per története igen széles rétegekben ismert eseménye történelmünknek. A benne szereplő nagynevű írók, a véres befejezés, a szépirodalmi feldolgozások, a film, nem utolsó sorban pedig a jakobinusok céljait és forradalmi szándékát magáévá tevő, helyesítő vagy visszautasító és elvető publicisztika egyformán részesek ebben a népszerűségben. Indokolt volt tehát, hogy a szélesebb olvasóközönség is tájékoztatást kapjon a marxista történetkutatás legújabb eredményeiről. Benda forrásfeltáró és feldolgozó munkájának legfőbb eredményét abban látjuk, hogy a szerző a jakobinus szervezkedést, mint a magyar radikális értelmiségiek és nemesi reformerek mozgalmát mutatja, akiknek tervei a magyar társadalmi viszonyokból nőttek ki, és az egész mozgalom a gyanakvással fogadott apát tevékenységétől eredetileg függetlenül jött létre.

A bevezető tanulmány világos, közérthető formában adja elő a kutatások eredményeit. A kötetben ezután, mintegy 300 lapon keresztül a mozgalmat illusztráló

forrásanyagból kap az olvasó szemelvényeket. Megtalálja itt a per legkiemelkedőbb vádlottainak írásait, filozófiai értekezést, forradalmi verseket és baráti levelezést, rendőrspiclik jelentéseit, a kátékat, a vádiratokat és védekezéseket, a kivégzések leírását, a nádori napló részleteit. A heterogén anyagot az események rendjét követve, és jól felhasználva a perbefogott írók munkáit, szerves egésszé szerkesztette a kiadót, s az egész könyvet érdekes, az olvasót végig lekötő olvasmánnyá tette.

Benda Kálmán nagy forráskiadványát még nem használta fel a benne felhalmozott anyag fontosságának megfelelően irodalomtörténetírásunk. A népszerűsítő kiadvánnyal kapcsolatban most arra kell felhívunk a figyelmet, hogy neves íróktól is számos szöveg van benne, amely eddig magyarul még nem jelent meg. A fordításokat Jászay Magda és Szávost Tamásné készítették igen gondosan.

Tarnai Andor

Hajnóczy József közjogi-politikai munkái. Sajtó alá rendezte: Csizmadia Andor. Bp. 1958. Akadémiai K. 343 I.

Felszabadulás utáni tudományos életünkben kezdettől fogva élénk érdeklődés nyilvánult a magyar jakobinusok mozgalma iránt. A Hajnóczy József-re vonatkozó ismereteinknek Benda Kálmán vetett új alapot forráskiadványával, mikor új, addig ismeretlen vagy kevésbé ismert művekre hívta fel a figyelmet, és közölte a perbeli vallomásokát. Innen kiindulva folytatta tovább a kutatást Bónis György (*Hajnóczy József*, Bp. 1954.) és készítette el a politikai-közjogi munkák magyar fordítását az Eötvös Loránd Tudomány Egyetem államjogi tanszékének munkaközössége Csizmadia Andor irányításával.

A kötet Hajnóczy két kéziratban maradt és négy nyomtatásban megjelent, latin vagy német nyelvű munkájának fordítását tartalmazza. Két nyomtatott műből (*Extractus legum* és *De diversis subsidiis*) a törvények felsorolását és összefoglalását elhagyta a szerkesztő, csak Hajnóczy észrevételeit és reflexióit közli, minthogy ezek tartalmazzák állásfoglalását.

Tarnai Andor

Gvadányi József: Egy falusi nótáriusnak budai utazása. A szöveget gondozta, utószóval és magyarázó jegyzetekkel ellátta: Geréb László. Bp. 1957 Magyar Helikon. 222 I. (Kis Magyar Múzeum, 2.)

A felszabadulás után először jelent meg a szóban forgó kötet önálló kiadásban,

Gvadányi ismert nevű kutatójának, Geréb Lászlónak gondozásában. Önállóan emű 1922-ben, (ennek második kiadásaként 1924-ben), majd 1930-ban jelent meg. (Közben, 1927-ben, utóbb 1934-ben, Kármán Fanni-jának és Fazekas Ludas Matyi-jának társaságában adták ki.)

Ami magát a kiadást illeti, helyénvaló volt Gvadányi e népszerű művét *önállóan* ismét megjelentetni. Dicsérni lehet azt az elgondolást, mely a szöveget illusztrációkkal gazdagította. Ezek emelik a kötet értékét; a szöveget mintegy életre keltik a jórészt korabeli művészekről származó litográfiák, tusrajzok és rézmetszetek (Josef és Peter Schaffer, J. Mansfeld, J. Weinmann, illetve Vasquez, Károly, Felix Max [Paur]). Az illusztrációs anyag azt a sajátos színű és elevenségű világot kelti életre, amelyet Gvadányinak is igen szemléletesen sikerült az olvasó előtt feleleveníteni. Ez a kiadási eljárás is bizonyítja, hogy — a korszerűség meghazudtolása és meghamisítása nélkül — igen helyes illusztrációs anyaggal kísérni régebbi kiadványainkat.

Mivel oly nagy és komoly ellenmondásokkal terhelt a Gvadányi-életmű, jó lett volna az Utószóban néhány fontos szempontra irányítani a figyelmet. Az azonban mindenki előtt világos, hogy egy szűkre szabott utószó keretében nem lehetett még csak a legfontosabb kérdésekre sem válaszolni. Az egészen dióhéjban vázolt életrajz, a kiadásokról és helyesírás-átírás mikéntjéről adott tájékoztatás kimerítette a megszabott terjedelmet.

Pedig — minden bizonnyal — Geréb Lászlónak megállapodott nézetei vannak a Gvadányi-kérdésről; annál is inkább, mivel korábban már történtek kísérletek Gvadányi-életművének magyarázására. Az e körül lezajlott vitára még általában jól emlékezhetnek a szakemberek és olvasók egyaránt (Csillag, 1951. okt., 1283—1288. l., illetve dec., 1516—1523. l.).

E gazdag tartalmú kiadás, a kort sajátos szemüvegen szemlélő Gvadányi-mű már önmagában véve is felhívja a figyelmet egy marxista igényű, nagyobb lélegzetű Gvadányi-tanulmány megírására. Teljesen jogos az igény, mely türelmetlenül várja azt a tanulmányt, mely kijelöli Gvadányi helyét a kor magyar irodalmának történetében. Ennek hiányában ma még jórészt Arany János és Petőfi értékeléseire, igaz és sok vonatkozásban találó megjegyzéseire vagyunk utalva.

Gvadányi jelentőségét nagyon találóan fogalmazta meg Arany, már 1863-ban: „Gvadányi nem mondható nagy költőnek, némely műveiben költőnek is alig. Ha pedig a csint, izlést (s amit közönségesen annak nevezünk), a felruházást, a versbeli előadás bájait nézzük, mögötte marad saját kora

költészeti haladásának is... De ez az elmaradás csak látszó, inkább külsőségre vonatkozik: Gvadányinak olyasmi sikerült, ami egynek sem haladottabb kortársai, egynek sem összes magyar elődei közül; *csupa képzeletből egy pár alakot teremteni*, mely mint kicsinynek nagyon ismerőse, nemzedékről nemzedékre fönmaradjon...”

— Arany figyelmét, érthetően, a verses epika költői megoldása, a típusalkotás művészete kötötte le, egy-egy erőteljes kép realiztikus leírása ragadta meg Gvadányi művében. Ebből a szempontból egynémely rokonságot mutat Kónyival, távolabb Fazekassal és egyes vonásaiban magával Arannyal is; hozzáátéve: eszmeiségében amazok mögött maradvá.

Kónyival a katonaeber anekdotázása rokonítja, mely a maga nemében sok realiztikus vonást hordoz magában. Ez Gvadányinál annyival értékesebb, amennyiben *eredeti* műről van szó, fordításokkal szemben. Fazekashoz a verses epikában és a tipikus figura megteremtésében és hitelességében áll közel.

Két vonatkozásban még Orczy neve is odaírható Gvadányié mellé. Az egyiket Arany említi: a *satirikus ábrázolási* módot, melyben „Gvadányi inkább vastag, mint elmés. Orczy gúnyoros helyein több a csin, a finomság, a só.” A másik: a *nemesi népieség*, amely elevebb Orczyénál, mely éppen Gvadányi alkotói módszerével függ össze.

Arany János mindenekelőtt a „részletek realizmusát csodálta Gvadányi művében. — Kétségtelen, hogy — Arany szavával élve — „minden elő-példa nélkül a magyar irodalomban, rájött... módjára az elhitelesnek”, hogy az alakító költészetnek” sem volt éppen hijával, bár ez már több helyen csorbát szenved.

Legidőállóbb, legpéldamutatóbb *költői nyelve*, melyet Petőfi sem hagyhatott szó nélkül: „Nincsen abban sok cifra poétai szépség, De vagyon annál több igaz magyar épség, S nagy mértékben aztat bélyegzi elmésség, Azért is olvasni lelki gyönyörűség.”

Petőfi és Arany elég nagy művészei voltak a magyar költészetnek és nyelvnek ahhoz, hogy hitelt adjunk nekik!

Kovács Győző

Mezei Márta: Történet szemlélet a magyar felvilágosodás irodalmában. Bp. 1958. Akadémiai K. 95 l. (Irodalomtörténeti Füzetek, 19.)

Mezei Márta nagy gonddal megírt tanulmánya a magyar felvilágosodás egyik részletkérdésének vizsgálatát tűzte ki céljával.

Tanulmányának érdeme az eddigi — túlnyomórészt filozófiai-történelmi érdekű — művekkel szemben az, hogy irodalmi műveken keresztül igyekszik a magyar felvilágosodás történelemfelfogásának problémáját bemutatni. E munka közben legalább három szempontot kellett szem előtt tartania: 1. a történelemfelfogás forradalom előtti és utáni alakulását; 2. külföldi és hazai jelentkezését, 3. a felvilágosodás eszméjének és a nemzeti hagyományoknak a kapcsolatát.

A tanulmány, érthetően, a magyar reformkor előzményeként fogja fel a felvilágosodást; a történelemfelfogásra nézve is olyan példákat választ ki, melyeknek kapcsolatai feltétlenül kimutathatók a reformkor felfogásával. Itt láthatóan Horváth János felfogása érvényesül, mely szerint „a XIX. század a tulajdonképpeni nemzeti irodalom kifejlésének a százada” (Tanulmányok, 1956. 94. l.) A fejlődés, odáig, két nagy „izületben” ment végbe, melynek második tagja — a XVI. és a XVII. századéval együtt — a XVIII. századi is. Viszont a korábbi századoktól merőben különbözik a XVIII. század abban, hogy eszmei többletet kapott a felvilágosult ideológiában, így a történelemszemléletben is, elsősorban Voltaire-ében. — Ebben a vonatkozásban a tanulmányok a régi magyar irodalommal való kapcsolata kissé laza, ám ez nem is annyira a meg-nem-lételt, vagyis a kapcsolatok tényleges hiányát, inkább a kiderítetlenséget jelzi. (Utóbb, a „Mohács és a visszavonás motívuma” c. fejezetben ez a kapcsolat szorosabbá és szélesebbé is válik.)

Én zavaróbbnak érzem azt a mozzanatot, hogy amikor — a bevezetőben — alapvető, elvi problémákat vet fel, a magyar vonatkozású jelenségeket el kell választani a nyugati felvilágosult eszméktől, példaképektől, a példák gyakran keverednek. A törekvés itt is világos: az egyes elvi tételeket (mint pl. a felvilágosodás történelemszemlélete, egyén- és hős-elmélete, isten-fogalom stb.) először — ha vázlatosan is —, a nyugati mintákon kell megvizsgálni (i.: a 7., 8., 9., 10. majd a 11. l.) Az állandó visszatérés okozza itt a keveredést.

A tanulmány írója érzi is ezt, mert a 12. oldalon — egyébként nagyon helyesen — összefoglalja az eddig elmondottakat és a csak magyar jelenségeket vesz sorba.

A korabeli irodalmi (esztetikai, formai, műfaji stb.) sokféleségből kellett kiválasztania azt a vezérlő elvet és gondolatot, mely sajátosan a felvilágosodás elve és gondolata, mely magyar vonatkozásban is nem egyszer sőtétnek bélyegzi a középkort. Csupán egy-egy nagy esemény, nemzeti katasztrófa (honfoglalás, Várna, Mohács) és főleg egy-egy nagy történelmi alak (Nagy Lajos, Hunyadi Mátyás, később Zrínyi) emelkedik ki, me-

lyek, ill. akik a korabeli nemesi-nemzeti történelemszemlélet pilléreit képezik; akiknek később, a reformkorban is nagy szerep jut az irodalomban. Lelkesítő példaként elsősorban ők hatnak. Ellentétüként: Várna és Mohács riasztó és ébresztő jelként.

Nagyon tanulságos és elgondolkoztató, ahogyan Mezei Márta szétválasztja Várna és Mohács jelentőségét: Várna átmeneti veszteség volt, még Hunyadi életében is, Mohács nagy nemzeti és történelmi sorsforduló (68. l.). A XVIII. század történelmének kevert vonásai, a haladás és nemzeti eszme gyakran egymásnak ellentmondó jelentkezése — szerves folytatása Mohácsnak.

(Ennek tárgyalása során sokszor kapunk sikeres kis vázlatokat a kor neves költőiről, ill. történelemfelfogásukról.)

1795: cezura a magyar fejlődésben, így az irodalomban is. Utána — szükségszerűen — új csapásokon alakították ki a történelemszemléletet is. Az e problémákat tárgyaló, „Történelem és erkölcs” c. fejezet Mezei Márta tanulmányának legsikeresebb és legszébb találatai közé tartozik (77–91. l.)

„Az új helyzetnek megfelelő emberideál képét próbálják követendő példaképként ábrázolni” (80. l.), melynek jellemző vonása a „józan” erkölcs, az erény, „a nemes virtus”. Ez gazdagította az ábrázolás módszerét, mivel a lelkifolyamatok szövevényét is boncolgatniok kellett az íróknak. Másfelől ugyancsak az egyéni világ rejtettebb szálait bogozzák a forradalom utáni kiábrándító jelen, a társadalmi valóság okozta csalódás körülményei miatt is. A romantika nyitánya ez a korszak, amely az „egyéni szubjektív érzések megnövekedését” jelzi, ugyanakkor egy újfajta történelemszemlélet kibontakozása van folyamatban, mely már inkább e reformoké, semmint a felvilágosodásé.

Nem ártott volna — a megfelelő helyeken — az utolsó fejezetben felhasználni az 1954-es romantika-vita egyes, ma is helytálló tanulságait, hiszen ezzel az összefüggések — most már konkrét dokumentációval — még világosabbá váltak volna.

Mint részletmunkát, a korszak kutatói feltétlenül haszonnal forgathatják Mezei Márta tanulmányát. Nem egy kérdésben ad eligazító felvilágosítást.

Kovács Győző

Riedl Frigyes: Arany János. 5. kiad. Sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Balassa László. Bp. 1957. Gondolat K. XVI, 335 l.

A Gondolat Könyvkiadó ennek a monográfiának megjelentetésével egyrészt a nagy költő születésének 140., halálának 75. év-

fordulóját ünnepelte méltóképpen, másrészt tiszteletreméltóan elevenítette föl — Balassa László bevezetőjével — annak a Riedl Frigyesnek is az emlékét, akit születése 100. évfordulóján, 1956-ban tisztelői és egyre kevesbedő ismerői szűk körében idéztek csupán.

Riedl Frigyes monográfiáját ma is irodalomtudományunk értékes alkotásai közé sorozzuk. 1887-ben, első kiadása idején pedig a legjelentősebb mű volt az Aranyról szóló irodalomban. Ma is tanulságos az a sok irányú felkészültség, az a gazdag történeti, magyar- és világirodalmi, művészettörténeti műveltség, mellyel Riedl fejtegetései, összevetései során Arany János művészetének sajátos jellegzetességeit plasztikusan élénk tárja. Európai horizontú kulturált-sággal fogott hozzá a nagy magyar költő életművének bemutatásához. Méltán mondhatta róla Horváth János: „Kevesen versenyezhettek vele európai tanultság dolgában, mégis alig járt valaki éberebb magyar érdeklődéssel az ismeretek nemzetközi kincsei között.” Ma is megkap az a finom esztétikai érzék, amellyel Arany János művészetének rejtett jegyeit is felvillantja. Ma is figyelemre méltó az az életközelség, az az intím, bizalmas meghittség, amelyben vizsgálja, elemzi nemcsak a költőt, hanem a költő teremtette alakok lelkivilágát, cselekedeteit, magatartásuk belső dinamikáját. Ma is magával ragad stílusának dinamizmusa, árnyaltsága, választékossága, érzékitő, elképzeltető, hangulat-árasztó jellege.

Riedl nézetei kialakításakor önállóságra törekedett. Az Arany Jánosról szóló monográfiája Taine szemléiben fogant, de a francia tudós módszerének általában a jó, a hasznosítható elemeit alkalmazta különösképpen eljárásaiban. Balassa utal a bevezetőjében arra is, hogy Riedl egy idő óta kritikus szemmel vizsgálta francia mestere koncepcióját. Igaz ugyan, hogy nem értette meg Riedl Arany forradalmi költeményeinek jellegét, ezeket a verseket kivételeknek, „Arany csendes méla egyéniségéhez” nem illoeknek minősítette, de távol állt attól a kényszerű és erőltetett magyarázkodástól, hamisító törekvéstől, amit a konzervatív kritika különösképpen helyeselt és elvart volna tőle. „Véleményünk szerint — olvassuk az Egyet. Phil. Közl. 1887. évfolyamában — semmi sem jellemzőbb az Arany csendes méla műzsjára mint az, hogy még forradalmi költeményeiben is megtartott bizonyos komoly mérsékletet, bizonyos édesbús alaphangot...”

Balassa László értékes bevezető tanulmányában behatóan foglalkozik Riedl ma is vonzó erejű esszéje értékeivel. Bemutatja Taine módszerének legfőbb jegyeit, elméletének egyoldalúságát és Riedl könyvének jó-

részt a francia tudós koncepcióinak alkalmazásából fakadó fogyatékoságát. Hiányolja a költő művészi fejlődésének részletesebb tárgyalását, a társadalmi, a politikai tényezőknél, író és kora egymásra gyakorolt hatása bemutatásának elhanyagolását, kifogásolja Petőfi és Kossuth, Arany és Deák között húzott párhuzam merev egyoldalúságát, Petőfi és Arany különböző jellegű magatartásának szláv és magyar tulajdonságokként történő hangsúlyozását. Ezek mellett a valóban lényeges fogyatékoságok mellett Balassának cáfolnia kellett volna a lírikus Aranyt tévesen bemutató megállapításokat is, hiszen Riedl könyve is hozzájárult ahhoz a hamis irodalmi közvélemény kialakulásához, amely nem vett méltóképpen tudomást a lírikus Aranyról, 1848—49 költőjéről, a szabadságharc eszméit a Bach-korszak idején ébrentartó íróról. Nem kellett volna megjegyzés nélkül hagynia azokat a mereven túlzó kijelentéseket sem, amelyek Arany múlt felé forduló, a jelen kérdései iránt kellő érdeklődést nem tanúsító magatartásáról, szemléletmódjáról nyomatékos hangsúllyal szerepelnek Riedl könyvében.

Balassa László bevezető tanulmányában a pedagógus Riedl Frigyes jellemvonásainak bemutatására is különös gondot fordított. Szükséges ma is, hogy tanárok és tanárjelöltek Riedl Frigyesben ne csak a tudóst és művészt, hanem azt a pedagógust is lásák, akinek a tanári tevékenysége méltó arra, hogy ható példánkká váljon. Riedl Frigyeset széles látóköre, gazdag műveltsége, tiszteletet ébresztő egyénisége vonzó, lelkesítő tanárrá avatta. Amikor diákjai visszaemlékező írásait olvastam, szinte azokkal a megállapításokkal találkoztam, amiket Arany Jánosról mondtak el a rajongó nagykőrösi diákok. Riedl Frigyes valóban a legnagyobb magyar tanárok egyike volt. Az is mennyire megkapó jellemvonása, hogy élete fénykorának a középiskolai katedrán eltöltött 25 esztendő tartotta: tudományos munkásságának ekkori eredményei nem tették az ő szemében a középiskolát valamilyen alacsonyabb rendű munkaterületnek. Egyetemi tanársága idején pedig nem meredett az immár elismert tudós arisztokratikus pózába. Riedl Frigyes vonzó példaképe annak a tudós és tanártípusnak, amely ellensége mindenfajta bürokratizmusnak és arisztokratizmusnak. Az ő példája, a hatását hordozó tanárok lelkesedése mutatja, hogy milyen nagy szolgálatot jelent az a jövődönk, ha eredeti gondolkodó, vérbeli művész kerül a katedrára.

A kötet gondozása és a bevezető tanulmány Balassa László hozzáértő, lelkes munkájáról tanúskodik. Tanulmányával és jegyzeteivel általában azt a helyes célt szolgálta, hogy Riedl könyvét közelebb hozza mai

olvasóközönségünkhöz. Nyelvi és tárgyi magyarázataival a tanuló ifjúság segítségére sietett, a versmutató elkészítésével pedig nemcsak a tanárok és diákok, hanem a kutatók munkáját is megkönnyítette. Az eddigi négy kiadás (1887, 1893, 1904, 1920) ismertetésével, összevetésével pedig sikerült megmutatnia, hogy „milyen finom, aprólékos műhelymunka árán jutott el Riedl *Arany Jánosa* mai alakjág.”

Hegedűs András

Jügel, Karl-Heinz: Ungarländische studenten an der Universität Jena in den Jahren 1882—1918. Fortsetzung der Arbeit von Gyula Mokos: „Magyarországi tanulók a jénai egyetemen 1558—1882.” Klny. a Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich Schiller Universität Jena, 7. évf. [1956/58.] Társadalom- és nyelvtudományi sorozat 2—3. füzetéből. 279—292.

A jénai egyetemen már többször foglalkoztak Magyarországgal és Jéna kapcsolataival. Legutóbb Othmar Feyl kitűnő tanulmányára hívtuk fel a figyelmet, amely az „Ungarländer” jénai tartózkodásával kapcsolatban elsősorban a szlovák irodalomtörténetének néhány fontos kérdésére utalt. (Vö.: Irodalmi Figyelő, 1956. 1. sz. 67—71. p.) Az előttünk fekvő tkp. névsor, amely Haan Lajos, Révész Imre és Schiel G.-Herfurth F. hasonló tárgyú műveire hivatkozva Mokos Gyula alapvető munkáját egészíti ki, illetve teszi teljessé azzal, hogy mintegy elődje folytatásaképpen szemeszterről szemeszterre haladva mutatja be a jénai egyetem magyarországi és erdélyi hallgatóit 1882—1918 közt, beiratásuk dátumának, nevüknek, születési helyüknek, szüleik nevének, foglalkozásának és lakóhelyének, tanulmányszakjuknak és addigi egyetemi tanulmányaiknak a feltüntetésével. Jügel precíz munkája így Mokos művének jó kiegészítése s a magyar kultúrtörténet munkásain kívül a német, délszláv, szlovák és román történészek, illetőleg irodalomtörténészek számára is érdekes. A korszak, amelyet tárgyal, a magyarországi és erdélyi nemzetiségek nemzeti öntudatosodási folyamatának betetőzése; ezért nem közömbös az e területről Jénában járt hallgatók nemzetiségi megoszlása. Mivel erről az anyakönyv bejegyzései külön nem szólnak, azt csak a beiratkozottak nevének, szülőhelyének és szüleik foglalkozásának az egybevetésével következtethettük ki. Hozzávetőleges pontossággal állíthatjuk, hogy a jelzett időszakban a jénai egyetemre Magyarországról és Erdélyből beiratkozott 346 hallgató közül 212 (61,2%) német (főleg

erdélyi szász), 115 (kb. 33%) magyar, 11 délszláv, 5 román és 3 szlovák. Lényeges az eltolódás a régebbi korokhoz képest. Persze, ekkor már a polgári osztály fiai vannak túlsúlyban, bár — főleg a magyarok között — nem egy dzsentri is akad. A felekezeti megoszlás sem egyoldalú: amennyiben a közölt adatokból következtetni lehet, evangélikuson kívül reformátusok, katolikusok, sőt görög keletiek (szerbek, románok) is akadnak a jénai egyetemre ekkor beiratkozott teológus, bölcsező és jogász magyarországiak és erdélyiek között.

Sziklay László

Péter László: Espersit János (1879—1931). Ismeretlen adatok Juhász Gyula és József Attila életéhez, költészetéhez. Bp. 1955. Akadémia K. 87 I. (Irodalomtörténeti Füzetek, 1.)

Az 1955-ben újra megjelenő *Irodalomtörténeti Füzetek* első számaként látott napvilágot Péter László *Espersit János* című tanulmánya. E könyvecske már azért is figyelmet érdemel, mert alapos kutatómunkával igyekszik feltárni irodalmi múltunk olyan területeit — a vidéki helyi irodalmi és kulturális mozgalmakra gondolunk —, melyet irodalom- és kultúrtörténetünk eddig eléggé mostohán kezelte. De a tanulmány fontosságát még az is növeli — sőt az adja meg igazán —, hogy benne Péter László két kiváló költőnk, Juhász Gyula és József Attila Makó városához és Espersit Jánoshoz való viszonyát világítja meg. Igaz, a könyv írója elsősorban Espersit Jánosnak, ennek a nagyműveltségű makói ügyvédnek, az irodalom és a művészet kiváló pártolójának a portréját rajzolja meg, de Espersit munkásságát is éppen a két költővel fennálló barátság teszi jelentőssé. Espersit nem volt alkotó művész, nevét tehát nem a hátrahagyott művek őrzik, hanem az az áldozatot nem ismerő odaadó segítség, mellyel lehetővé tette Juhász Gyula nem egy jelentős költeménye és prózaí írása megszületését és még inkább az, hogy pártfogásába vette József Attilát és nagymértékben hozzásegítette iskolai tanulmányai végzéséhez.

Ez a komoly áldozatokat jelentő segítség természetesen nemcsak Espersit kiváló irodalmi ízlését tanúsítja, hanem — amint erre Péter László helyesen mutat rá —, ez egyben politikai állásfoglalás is, kiállítás a haladó, baloldali mozgalmak mellett. A szakolcai magány után Makóra kerülő Juhász Gyula abban, hogy egyidőre ismét magára talál, bizonyára sokat köszönhet Makó város haladó értelmiségének és nem utolsósorban magának Espersit Jánosnak. Mégis az az

érzésünk, Péter Lászlónál a kelleténél kissé erősebb hangsúlyt kap az a hatás, melyet a kitűnő makói ügyvéd Juhász Gyulára és József Attilára gyakorolt. Péter László például ezt írja egyhelyütt: „Ez a kis társaság — Espersit János barátai és harcostársai — fogadja magában Juhász Gyulát, aki hatáskúra maga is tevékeny harcosa lesz a pacifista mozgalomnak, s polgári humanizmuson túlmenően egyre többet merít a szocializmus eszméiből.” Kérdés, vajon igazán Espersit és köre hatására radikalizálódik-e Juhász Gyula? Nem valószínű, hiszen mögötte ekkor már sokkal komolyabb harcos múlt áll, mint a makói értelmiség köréből bárkinek. Hiszen Juhász Gyula már fél évtizeddel előbb a nagyváradi *holnapos* mozgalom egyik vezetője Ady Endre harcostársa, sőt már egyetemi hallgató korában részt vesz a fővárosban folyó irodalmi harcokban. Kétségtelen, hogy a szakolcai remeteévek után Juhász Gyula jól érzi magát a makói radikális, szabadkőműves értelmiség körében, de valószínűbb, hogy ő több hatással volt a kör tagjaira, mint azok őrá.

Kissé túlhangsúlyozott a könyvben Espersiték József Attilára gyakorolt hatása is. Nem lehet vitás, hogy a serdülő József Attila jó környezetbe került Makón, de talán mégis jelentősebb ennél az a hatás, melyet Juhász Gyula gyakorolt az induló poétára. Ezekre a hangsúlybeli eltolódásokra azért kellett volna jobban vigyázni, mert így az a látszat, mintha a könyv írója, egyébként igen hasznos tanulmányában, kicsit egy vidéki város szemszögéből nézné az eseményeket, s figyelmen kívül hagyán azokat nagyobb, országos távlatait. Nem egészen helyes például az a megállapítás sem, hogy Juhász Gyula „tudatosan” Szegedet akarta kifejezni költészetével. Sokkal többet akart és tett is ennél Juhász, mégha költészetének sajátos, szegedi íze van is. Nem rajta múlt, hogy meg kellett maradnia „vidéki költőnek”, hiszen legfőbb álma Párizs, vagy legalábbis Budapest volt.

Nem a legerősebb a könyv szerkezete, különösen az arányok ellen lehetne kifogásokat emelni. Espersitről például azt is megtudjuk, hogy hazájukat elhagyott hugenották leszármazottja, hogy 1897. szeptember 29-én ő köszöntötte az ifjúság nevében névnapja alkalmából Futó Mihály igazgatót stb. Az Espersit későbbi életéről, munkásságáról szóló részek azonban már sokkal szükségesebbak s nem minden esetben egyértelműek. Különösen vonatkozik ez Espersiték a forradalom és az 1919-es Tanácsköztársasághoz való viszonyára, ahol az az érzésünk Péter László megkísérli megmagyarázni és nem egyszer szépíteni Espersit szerepét. A könyv 20. oldalán például ezt írja: Espersitet visszavonulása után — bár

a forradalom irama ellen semmit nem tett, csupán félreállt — a szociáldemokraták tovább támadták. Rózsa Ferenc párttitkár azzal vádolta, hogy mint századparancsnok, az olasz fronton rosszul bánt a katonákkal, majd mint a Nemzeti Tanács elnöke a nemzetőröket naplopóknak nevezte, akik fölszedik a pénzt s nem dolgoznak meg érte.” Péter László erre azt mondja, hogy ezt nem tételezi fel a „pacifista” Espersitről, de meg sem kíséreli bebizonyítani az ellenkezőjét. Általában a könyvnek azok a legkevésbé sikerült részei, ahol írója ideológiai, politikai következtetéseket próbál levonni az eseményekből.

Péter László könyve mint adathalmaz tanulmány igen érdekes, alapos, lelkiismeretes munka. Talán néha már kissé túlzásba is viszi a hivatkozásokat s ez különösen akkor hat zavaróan, amikor saját korábbi műveit idézi. A füzet legerősebb lapjai azok, ahol az írója konkrét tényekkel, adatokkal dolgozik, egész sor érdekes és értékes apró eseményt tart számon, komoly dokumentumot ad közzé, s ezzel igen fontos szolgálatot tesz a további kutatómunka számára.

Kispéter András

Fábrý Zoltán: Pravda myšlienky a mieru. (A gondolat és a béke igaza.) Magyarról szlovákra fordította: Emil Rusko, a Móricz Zsigmond és kora c. tanulmányt Július Albrecht. A bevezetést Milan Pišút írta. Bratislava, 1958. Slovenský spisovateľ'. 321 l.

Fábrý Zoltán nevét nemcsak a csehszlovákiai magyar kisebbség sorolja publicisztikájának és kritikájának a klasszikusai közé; mint a szocialista humanizmusnak mindig az embertelenség ellen s mindig a nemes értelem diadaláért küzdő harcosa, jó nevet vívott ki magának itthon is és mindenütt, ahol van magyar kulturális élet. Ezzel a kötettel kapcsolatban nem feladatunk, hogy egész munkásságát és mondanivalóját bemutassuk; itt csak azt hangsúlyozzuk, hogy a helyes Fábrý arckép megrajzolása és elhelyezése a XX. századi magyar irodalom fejlődésében ma már elengedhetetlen feladatnak látszik.

Az előttünk fekvő antológiával kapcsolatban más a mondanivalónk. Milan Pišút professzor, a mai szlovák irodalomtörténetírás egyik vezetőalakja állította össze Fábrý két, A gondolat igaza és A béke igaza című, 1955-ben és 1956-ban megjelent kötetének legszebb, legsokegyéb darabjaiból a szlovák olvasók számára. Így saját anyanyelvükön győződhetnek meg róla, hogy a csehszlovákiai magyarság e széleslátókörű, mély gondolkodású írója az egyetem

emberség igazáért küzd akkor is, amikor nemzete nagyjainak, Apáczai Cseri Jánosnak, Kisfaludy Károlynak, Kölcsey Ferencnek, Tóth Árpádnak, József Attilának, Móricz Zsigmondnak a portréját rajzolja meg, illetőleg ma is aktuális mondanivalójáról szól, — s népéért is harcol, amikor az egyetemes emberi szabadságharc hőseit, Thomas Mannt, Bezručot, Fucíkot, Majakovszkijt, stb. állítja ideálul olvasói elé. Riport és esszé, tudományos elmélyülés és harcos mondanivaló keveredik Fábrynak ezekben az írásaiban, amelyeket — mint honfitársának remekműveit — most fedez fel a szlovák olvasó. Pišút szép, alapos és az egész Fábry-problematikára rávilágító tanulmánya helyesen mutat rá: a nemzetiségeit elnyomó régi Magyarország a szlovákok figyelmét a magyar irodalom haladó hagyományaitól is elterelte. Többek között Fábry e kötetének is hivatása, hogy végképp eloszlassa a bizalmatlanságnak azt a légkörét, amelyet nemzeteink között a múlt uralkodó osztályainak bűnös nemzetiségpolitikája teremtett.

Sziklay László

Új Élet naptár, 1959. Bp. 1959. MIOK 284 l.

Ebben az almanachban néhány eddig ismeretlen irodalomtörténeti dokumentumra szeretnénk felhívni a figyelmet. Mindenekelőtt egy 18. századi iskoladrámánk most felfedezett kéziratára, valamint Zsoldos Jenő cikkére, amely meggyőzően tisztázza Kiss József vallásos költeményeinek, az „Ünnepnapok”-nak keletkezéstörténetét.

18. századi iskolai színjátásunkra vonatkozó ismereteink szempontjából jelentősnek kell tartanunk azt az Eszter történetét feldolgozó drámát, amelyre Busa Margit talált rá az OSzK kéziratai között. Fontosságát aláhúzza, hogy szemben a nyugat-európai irodalom nagyszámú Eszter-drámáival, Magyarországon ez ideig csak egy hasonló mű került elő. (Közéttette Bayer József. I. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XIX. k.) A most felfedezett dráma 1724 tájáról való másolat, s epilógusából kivehetően Győrben, az iskola falai között került bemutatásra. Busa Margit négy részletet közöl a szövegből, s rövid elemzésben kísérelve meg tisztáznai a mű keletkezésének körülményeit, szoros összefüggést tételez fel az 1710—20-as évek táján divatozó zsidó

purim-játékok és a dráma között. Érdekesnek tartjuk Busa Margit kérdésfeltevését a mostani és a korábban felfedezett mű kapcsolatára vonatkozóan, s ehhez talán nem érdektelen felhívunk a figyelmet arra, hogy a Bayer-féle dráma ugyancsak Győrből való. Nem találjuk azonban eléggé indokoltnak, hogy Busa Margit az utóbbi mű keletkezését Bayer Józseffel szemben egy fél századdal későbbre, a 18. sz. második felére teszi.

Az új mű további kutatásokra ösztönözve jelentősen módosíthatja nézeteinket a szimbólikus értelmezéseket magába foglaló Eszter-történet magyarországi feldolgozására vonatkozóan. Sajnálunk kell azonban, hogy a drámából az *Új Élet Naptár* csak részleteket közöl, s így a teljes szöveg megismerése még várat magára.

Végül csak egy apró megjegyzést tennénk: a dráma helyes kéziratári jelzete Busa Margit közlésével ellentétben Qu. H. 2706.

Zsoldos Jenő említett írása a zsidó asszimilációs törekvésekkel összefüggésben tárgyalja Kiss József vallásos verseinek keletkezését. A pesti izraelita hitközség levéltárából, valamint a MTA Keleti Gyűjteményéből előkerült és Zsoldos Jenő cikkében közzétett jegyzőkönyvek, levelek, a végső megoldás kulcsát adják az irodalomtörténet előtt több évtized óta csak hipotetikusán ismert rejtélynek, ami az „Ünnepnapok” körül keletkezett. „Jehova ajtónállói”, ahogy őket Kiss József háborús verseinek előszavában említi, ezek szerint Goldziher Ignác, a pesti izraelita hitközség titkára és Dr. Kohn Sámuel rabbi, Ezek Kiss Józsefnek eredetileg liturgiai rendeltetésű verseivel kapcsolatban teológiai jellegű ellenvetéseket tettek. Kiss József nem vállalta a bírálatot, s a hitközségtől függetlenül magát, verseit „Ünnepnapok” címmel páratlan közönségsikerrel jelentette meg.

Zsoldos Jenő irásának értékét emeli, hogy a forráspublikációkon kívül részletesen kitér Kiss József és a hitközség vezetőinek hivatalos és személyes kapcsolataira, tárgyalja azt az élénk teológiai vitát, amely a versek megjelenését követte, mindezt jól bele illesztve a korabeli magyar viszonyokba.

Befejezésül hat kiadatlan Kiss József vers publikálására hívnánk fel a figyelmet. A verseket *Scheiber Sándor* adja közre a költő hagyatékából. A publikálásnak örülhetünk azért is, mert a versek dokumentum jellegükön kívül irodalmi értékkel is bírnak, irodalomtörténeti szempontból csupán a versek forrásmegjelölését kell hiányolnunk.

Láng József

Schiller Magyarországon. Összeállította Albert Gábor, D. Szemző Piroska és Vízkeleti András. A bevezető tanulmányt írta Turóczy-Trostler József. Bp. 1959. Országos Széchényi Könyvtár. 277 l. (Új Bibliográfiai Füzetek. III.)

A külföldi irodalmak klasszikus alakjai méltó tolmácsolásban olyannyira szerves tartozékai kultúránknak, hogy hatásuk sokszor nemcsak egyes írókon mérhető le, de egész korszakok irodalmi arculatán is fel-lehető.

A német irodalom köréből Goethe és Heine mellett Friedrich Schiller művei érdemelnek említést ilyen szempontból. Fia-talkori drámáinak első fordításai, illetve előadásai számos esetben követték e művek eredeti megjelenését Magyarország magyar és németnyelvű színpadjain. Schiller hatása nemcsak a később megjelenő magyar dráma kibontakozásában kereshető. Ihlető ereje ott érződik a magyar irodalom számos jelentős alakjának a munkásságán; Kazinczy-tól és kortársától Kiss Józseftől kezdve Bölöni Farkason keresztül Petőfi Sándorig éppúgy, mint e kor nagy politikusánál, Kossuth Lajosnál. Századunk nagy íróinak, Ady Endrének és társainak ugyancsak egyet jelent a schilleri recepció a haladás gondolatával.

A Széchényi Könyvtár gondozásában kiadott terjedelmes bibliográfia képet ad Schiller magyarországi népszerűségéről, szerepéről és részesevéséről a magyar kultúra és irodalom fejlődésében. A teljesség igényével gyűjti össze Schiller műveinek magyar fordításait és a magyar kritika és irodalomtörténet megnyilatkozásait a nagy német dráma-íróról. A publikált fordítások mellett mind a számos kéziratban maradt kísérlet, mind a színházi sűgőkönyvek és egyéb források jegyzékei értékes kiegészítők a bibliográfiának.

Hasznos támaszpontul szolgál ez a munka az irodalomtörténész számára is. Hozzásegíti ahhoz, hogy a magyar irodalom utolsó, majdnem két évszázadának a vizsgálatánál a német irodalommal fennálló kölcsön-

hatásokat most már — legalább is helyenként — szilárd bibliográfiai anyag birtokában vizsgálhatja; s mindemellett más német írók esetében (míg az ehhez hasonló Goethe, Heine stb. bibliográfiák — amelyeknek anyaga a Tudományegyetem Német tan-székének a gyűjtésében lényegében együtt van — késnek) is útmutatóul szolgálnak.

A kötet értékét növeli a kitűnő bevezető tanulmány. Gazdag tartalmából — terjedelem hiányában — ezúttal csak néhány lényeges tulajdonságot emelünk ki. Turóczy-Trostler József tanulmánya bírálja a Schiller világhírével foglalkozó irodalmat és méltó helyre állítja a magyarországi Schiller-kultuszt, amely mindenképp az elsők között van Európában. Felméri Schiller műveinek magyar visszhangját egészen napjainkig, korrigálva az eddigi ilyen jellegű, s általában a pozitívizmusban megrekedt kísérleteket. Fejlődésében tárul elénk Schiller népszerűségének és hatásának a kibontakozása hazánkban, amely már a kezdetekkor termékeny talajra talált a függetlenségért harcoló magyarságnál és együtt nőtt, alakult a reformkorszak szabadságtörekvéseivel. Nemcsak az egyes magyar íróknál lemérhető Schiller-hatás áll vizsgálódásainak a középpontjában, hanem azt az ösztönző erőt kutatja, amit a magyar társadalom és irodalom fejlődésének különböző korszakai-ban kölcsönzött a nagy német költőtől. Így teljesedik ki az a Schiller-kép a tanulmányból, amelyért a hazájában Franz Mehring, nálunk pedig Ady Endre már 1905-ben sikraszállt, amikor a burzsoá kritika és irodalomtörténet a nagy német költő halhatatlanságát és a proletariátus harcában betöltött szerepét támadta.

E Schiller-bibliográfia és a bevezető tanulmány fontos gyakorlati szerepén túl a magyarországi germanisztika méltó ajándéka a nagy költő születésének kétszázadik évfordulóján.

Bosszantó szépséghibaként azonban nem hallgathatjuk el a bántóan sok nyomda-hibát, amely különösen egy bibliográfiai munkánál súlyosan esik latba.

Mádl Antal